ANEKS MATEMATYCZNY

Algebra wektorów

Wektor – obiekt posiadający trzy cechy: wartość, kierunek i zwrot.
Chociaż wektorowi można przypisać punkt przyłożenia, to punkt przyłożenia nie stanowi jego cechy. W opisie wektora istnieje umowa, że jego początek znajduje się w początku układu współrzędnych. Dlatego jednoznaczny opis wektora ogranicza się do podania współrzędnych końca wektora.
W niniejszym podręczniku procesy opisywane są w przestrzeni trójwymiarowej, w układzie kartezjańskim, czyli w układzie trzech wzajemnie prostopadłych osi. Istnieją różne konwencje zapisu takich wektorów. Najbardziej lapidarny opis, to trzy zapisane w odpowiedniej kolejności liczby stanowiące rzuty końca wektora na poszczególne osie. Na przykład: [1,2,3] to wektor, którego koniec posiada następujące współrzędne: x=1, y=2, z=3. Jeżeli wektor ewoluuje, wówczas jego składowe są funkcjami czasu: [x(t),y(t),z(t)]. Można również stosować zapis naturalny, co oznacza, że określony wektor $\vec{r}(t)$ może być przedstawiony jako suma swoich składowych:

$$\vec{r}(t) = x(t)\,\hat{i} + y(t)\,\hat{j} + z(t)\,\hat{k} \tag{11.1}$$

W opisie tym litery i-j-k oznaczają wersory, czyli wektory jednostkowe. Wektor jednostkowy to iloraz wektora przez jego wartość.

Iloczyn wektorowy

Wynikiem mnożenia wektorowego jest wektor o kierunku prostopadłym do płaszczyzny wyznaczanej przez wymnażane wektory, natomiast zwrot określa się z reguły śruby prawoskrętnej.
Regule prawoskrętnej ulegają też iloczyny wersorów, np.: $\hat{\imath} \times \hat{\jmath} = \hat{k}$ $\hat{\jmath} \times \hat{\imath} = -\hat{k}$
Moduł wyniku mnożenia wektorowego to iloczyn wartości wektorów i sinusa kąta pomiędzy nimi.
Należy zauważyć, że $\hat{i} \times \hat{i} = 0$ $\hat{j} \times \hat{j} = 0$ $\hat{k} \times \hat{k} = 0$
Przykład mnożenia wektorowego:

$$\vec{a}(t) = a_i(t)\,\hat{i} + a_j(t)\,\hat{j} + a_k(t)\,\hat{k}$$

$$\vec{b}(t) = b_i(t)\,\hat{i} + b_j(t)\,\hat{j} + b_k(t)\,\hat{k}$$

$$\vec{a}(t) \times \vec{b}(t) = (a_i(t)\,\hat{i} + a_j(t)\,\hat{j} + a_k(t)\,\hat{k}) \times (b_i(t)\,\hat{i} + b_j(t)\,\hat{j} + b_k(t)\,\hat{k}) =$$

$$= (a_i(t)\cdot b_i(t)\;\hat{i}\times\hat{i} + a_i(t)\cdot b_j(t)\;\hat{i}\times\hat{j} + a_i(t)\cdot b_k(t)\;\hat{i}\times\hat{k} +$$

$$+ a_j(t)\cdot b_j(t)\;\hat{j}\times\hat{j} + a_j(t)\cdot a_k(t)\;\hat{j}\times\hat{k} + a_k(t)\cdot b_k(t)\;\hat{k}\times\hat{k} =$$

$$= a_j(t)\cdot a_k(t)\,\hat{i} + a_i(t)\cdot b_k(t)\,\hat{j} + a_i(t)\cdot b_j(t)\,\hat{k}$$

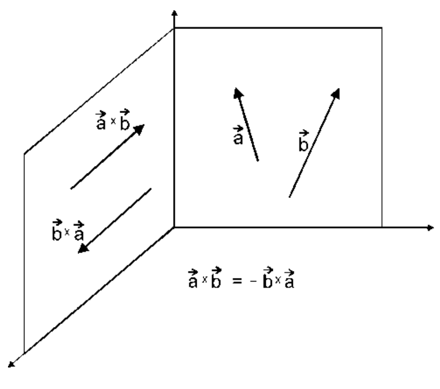

Rys. 11.1. Określanie zwrotu iloczynu wektorowego dwóch wektorów.

Iloczyn skalarny
Wynikiem mnożenia skalarnego jest wielkość skalarna stanowiąca iloczyn wartości wektorów i cosinusa kąta pomiędzy nimi.

Należy zauważyć, że $\hat{i} \times \hat{i} = 1 \quad \hat{j} \times \hat{j} = 1 \quad \hat{k} \times \hat{k} = 1$, natomiast iloczyny mieszane wersorów wynoszą zero.

Funkcje zespolone
Zespolone liczby, uporządkowane pary liczb rzeczywistych (a, b), w zapisie

$$\hat{z} = a + ib \tag{11.2}$$

dla których zdefiniowana jest relacja równości oraz określone są przemienne i łączne działania dodawania i mnożenie. Element urojony i ma tę własność, że ii=-1, albo $i = \sqrt{-1}$

$$\hat{z}_1 = a_1 + ib_1$$
$$\hat{z}_2 = a_2 + ib_2$$
$$\hat{z} = \hat{z}_1 + \hat{z}_2 = (a_1 + a_2) + i(b_1 + b_2)$$
$$\hat{z} = \hat{z}_1 \cdot \hat{z}_2 = (a_1 \cdot a_2 - b_1 \cdot b_2) + i(a_1 b_2 + b_1 a_2)$$

Podczas dzielenia należy dzielną i dzielnik pomnożyć przez sprzężony dzielnik. Liczba sprzężona $\hat{z}$' liczby zespolonej $\hat{z} = a + ib$ to $\hat{z}' = a - ib$

$$\hat{z} = \hat{z}_1 / \hat{z}_2 = \frac{z_1 \cdot z_2'}{\hat{z}_2 \cdot z_2'} = \ldots$$

W geometrii na płaszczyźnie liczba zespolona (jako para liczb) jest interpretowana jako wskaz należący do tzw. płaszczyzny zespolonej. Długość tego wskazu, zwana jest modułem liczby zespolonej.
Liczby zespolone zapisywane są w postaci algebraicznej, trygonometrycznej i wykładniczej. Składniki liczby zespolonej mogą być funkcjami, np. czasu. Więcej informacji o działaniach na funkcjach zespolonych można znaleźć w rozdziale 2 i 6.
Liczby zespolone wprowadził w XVI w. R. Bombelli w rozważaniach nad rozwiązaniem równań algebraicznych trzeciego stopnia. Liczby zespolone (oraz funkcje zespolone, macierze itp.) okazały się bardzo użyteczne do opisu wielu zagadnień fizyki teoretycznej.

BOMBELLI Raffaele (?-1572), matematyk i konstruktor włoski, projektant prac melioracyjnych w dolinie Chiana w Toskanii, autor dzieła *Algebra, część większa arytmetyki* (t. 1-3, 1572), w którym jako pierwszy podał własności i najprostsze działania dla liczb zespolonych oraz ich zastosowanie w rozwiązywaniu równań trzeciego stopnia.

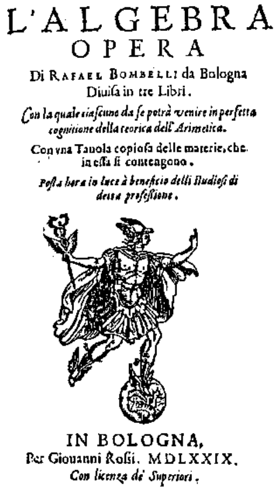
L'ALGEBRA
OPERA
Di RAFAEL BOMBELLI da Bologna
Diuisa in tre Libri.
Con la quale ciascuno da se potrà venire in perfetta cognitione della teorica dell'Arimetica.
Con vna Tauola copiosa delle materie, che in essa si contengono.
Posta hora in luce à beneficio delli studiosi di detta professione.
IN BOLOGNA,
Per Giouanni Rossi. MDLXXIX.
Con licenza de' Superiori.

Iloraz różnicowy

Iloraz różnicowy wyrażony zależnością 11.3 geometrycznie stanowi współczynnik kierunkowy siecznej dwóch punktów na wykresie funkcji f(t), punktów o współrzędnych: [t, f(t)] oraz [t+Δt, f(t+Δt)] (rys. 11.2).

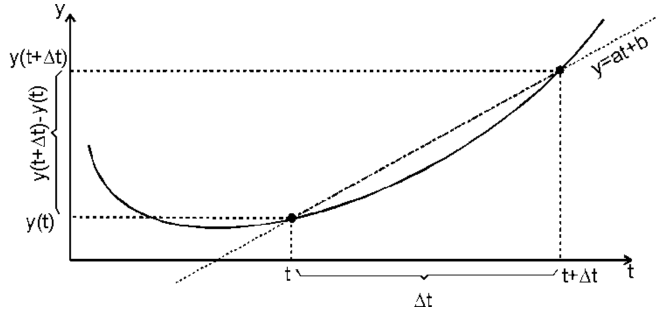

Rys. 11.2. Graficzna interpretacja ilorazu różnicowego a.

$$a=\frac{\Delta f}{\Delta t}=\frac{f(t+\Delta t)-f(t)}{\Delta t} \qquad (11.2)$$

Pochodna

Pochodna stanowi granicę ilorazu różnicowego przy $\Delta t \to 0$ i jest wyrażona zależnością 11.4. Jej geometryczny wyraz to współczynnik kierunkowy stycznej do wykresu funkcji f(t) (rys. 11.4).

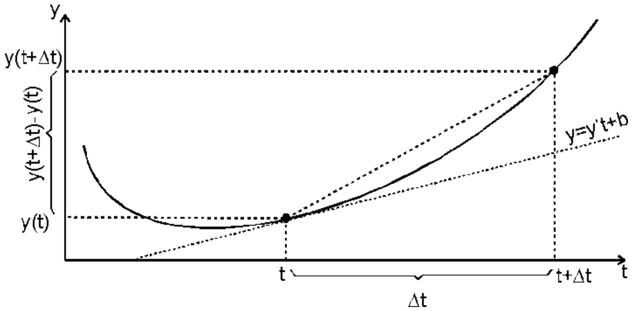

Rys. 11.3. Graficzna interpretacja pochodnej y'.

$$y'=\lim_{\Delta t\to 0}\frac{\Delta f}{\Delta t}=\lim_{\Delta t\to 0}\frac{f(t+\Delta t)-f(t)}{\Delta t} \qquad (11.2)$$

W kinematyce ilorazem różnicowym jest np. szybkość średnia, a pochodną – szybkość.

Przykłady pochodnych funkcji elementarnych:

$(a\,t^{n})' = a\,n\,t^{n-1}$

$(\sin t)' = \cos t$

$(\cos t)' = -\sin t$

$(\ln t)' = \frac{1}{t}$

$(e^{t})' = e^{t}$

Należy pamiętać o następujących zasadach:

Pochodna sumy (różnicy) dwóch funkcji to suma (różnica) pochodnych.

Pochodna iloczynu funkcji f oraz funkcji g: $(f\cdot g)'=f'\cdot g+f\cdot g'$

Pochodna ilorazu funkcji f oraz funkcji g: $(f/g)'=(f'\cdot g - f\cdot g')/g^2$

Pochodna funkcji złożonej [F(f(t)]’ = F’·f’

Całka nieoznaczona

Obliczanie całki nieoznaczonej to znajdowanie funkcji pierwotnej względem różniczkowania (znajdowania pochodnej). Do wyniku całkowania należy dodać dowolna stałą. Jedną z istotnych w fizyce (szczególnie w dynamice) umiejętności jest identyfikacja fizykalnego znaczenia stałej całkowania. Przykładem całki nieoznaczonej jest szybkość liczona jako całka z wartości wektora przyspieszenia stycznego albo droga jako całka z szybkości.

Przykłady całek funkcji elementarnych:

$$\int \mathrm{a}\, t^n \, dt = \mathrm{a}\, \tfrac{t^{n+1}}{n+1} + C$$

$$\int \tfrac{1}{t}\, dt = \ln t + C$$

$$\int \sin(t)\, dt = -\cos t + C$$

$$\int \cos(t)\, dt = \sin t + C$$

$$\int e^t dt = e^t + C$$

$$\int \sin^2 t \, dt = \int \tfrac{1}{2}(1 - \cos 2t)\, dt = ...$$

$$\int \cos^2 t \, dt = \int \tfrac{1}{2}(1 + \cos 2t)\, dt = ...$$

Należy pamiętać o zasadzie, iż całka sumy (różnicy) dwóch funkcji to suma (różnica) całek tych funkcji, oraz o tym, iż całka z iloczynu dwóch funkcji może być policzona metodą tzw. „przez części”.

Całka oznaczona

Całka oznaczona z funkcji f(t), czyli liczona w określonych granicach od t_1 do t_2, interpretowana jest jako powierzchnia na wykresie tej funkcji ograniczona od góry przebiegiem funkcji, od dołu osią odciętych, a boków - prostymi $t = t_1$ od lewej oraz $t = t_2$ od prawej.

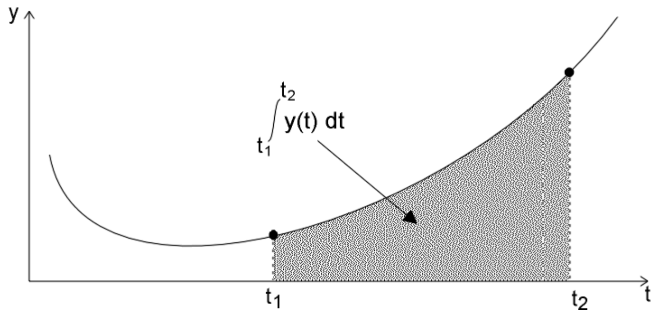

Rys. 11.4. Interpretacja geometryczna całki oznaczonej.

Przykładem całki oznaczonej jest praca siły F(s) na drodze od s_1 do s_2.